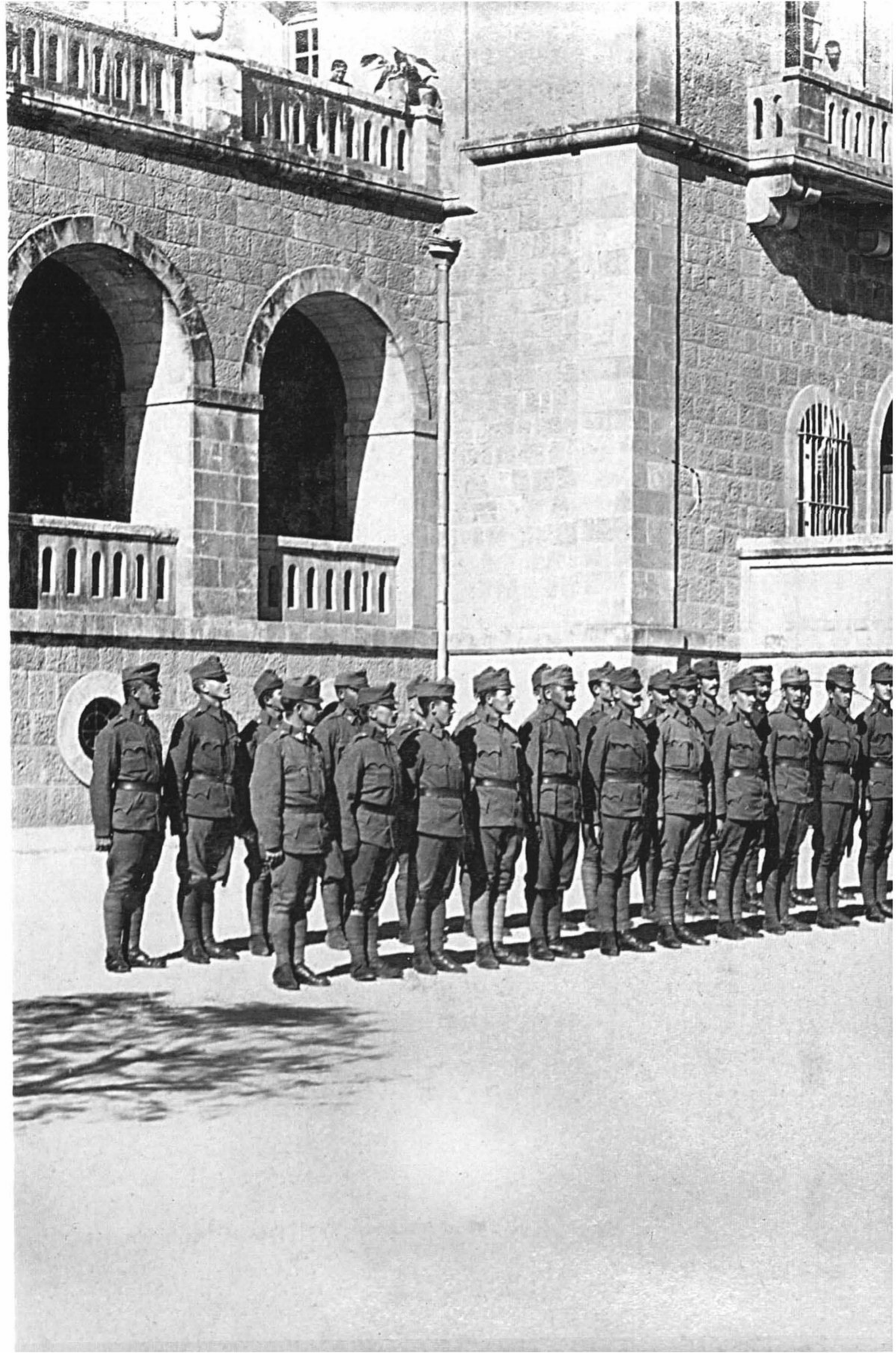

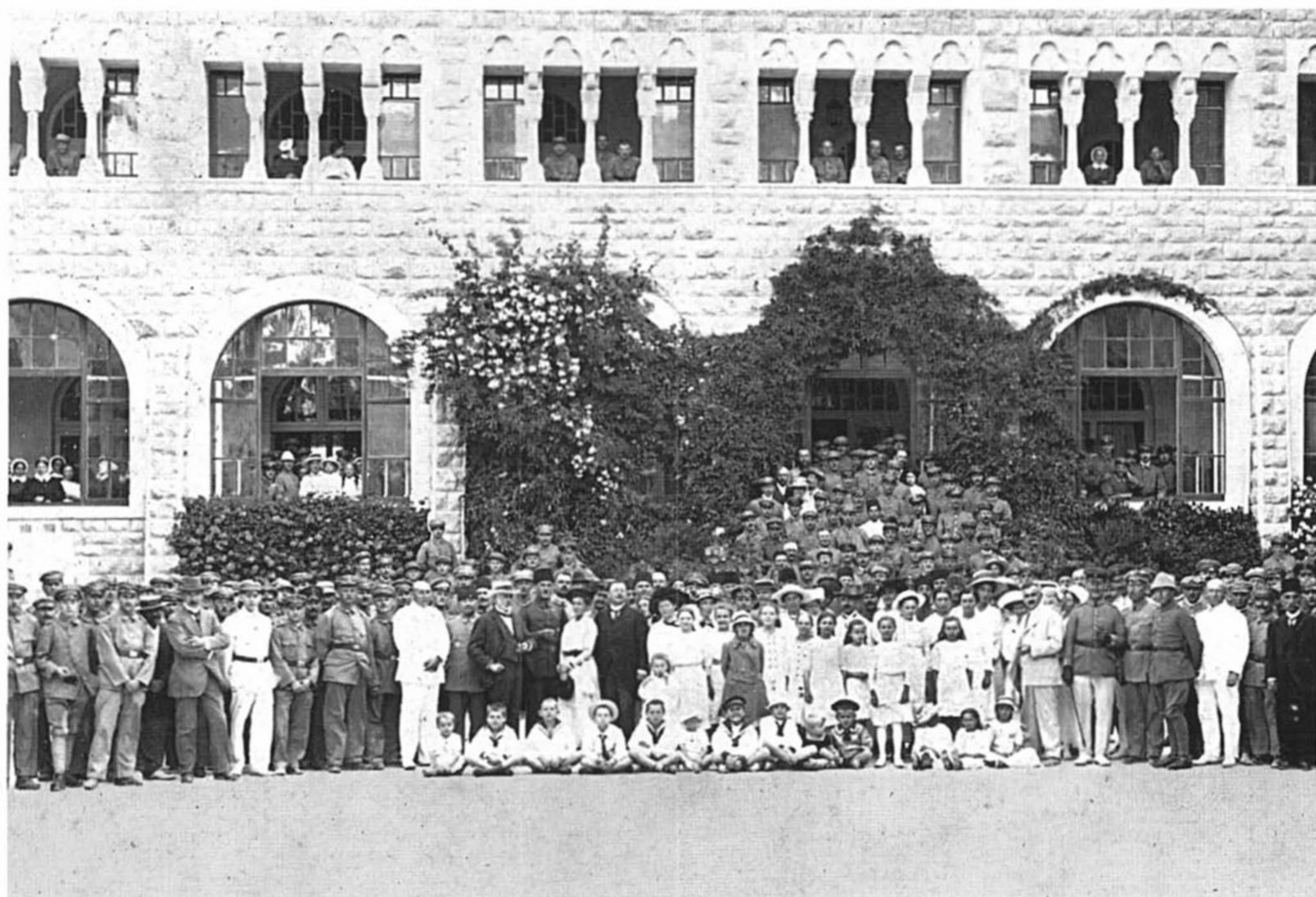
נכדו של הקיסר פרנץ יוסף, הנסיך הוברט סלוטור, סוקר חיילים אוסטרים
במסדר ליד בית חולים האוסטרי שהיה במנזר רטיסבון, 1917

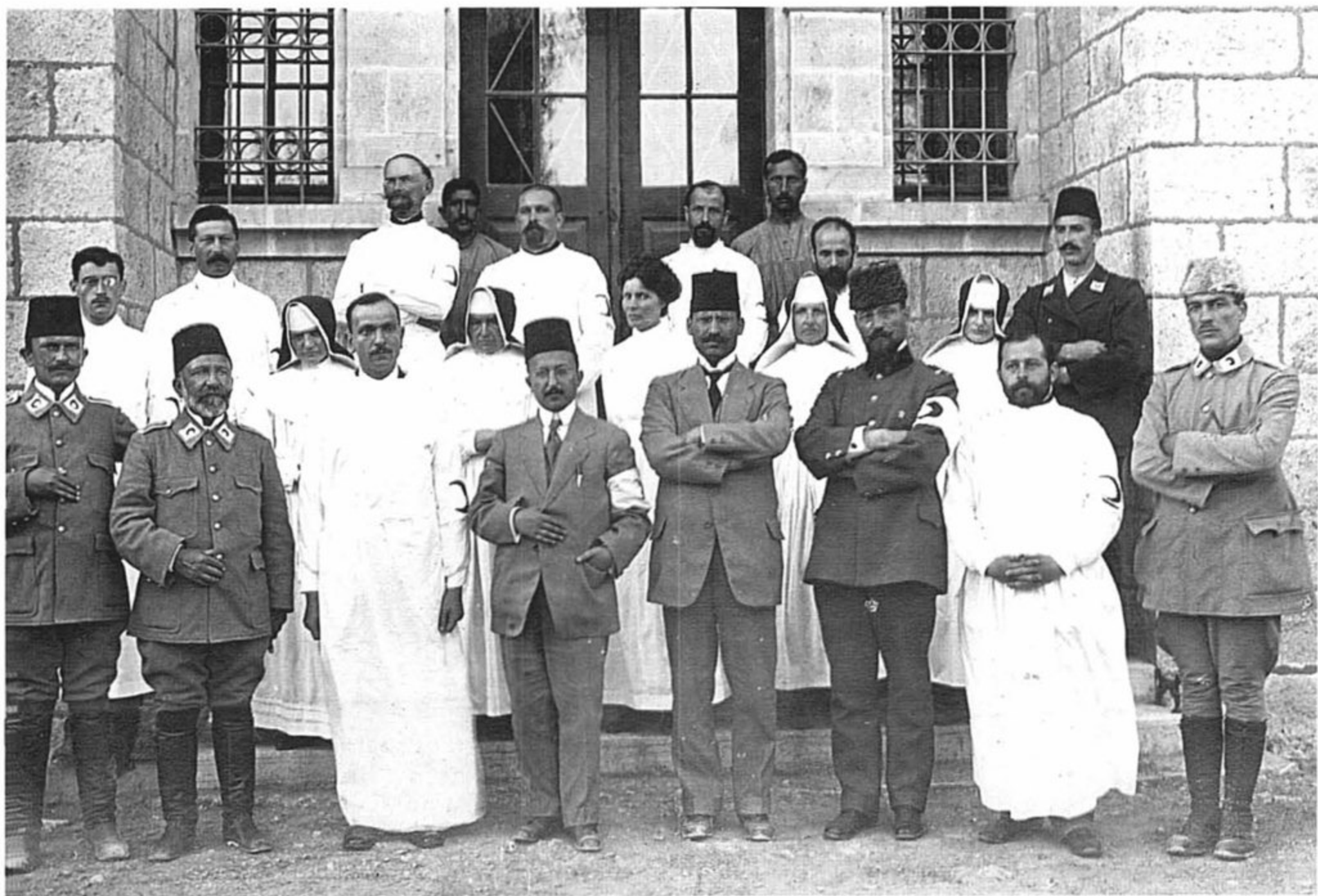
המטוס הראשון שהגיע לירושלים, הוטס בידי טייסים צרפתים בסוף דצמבר 1913, ונחת בדרך חברון ממערב למקום שבו היה לימים מחנה אלנבי. מאות מתושבי העיר נהרו לצפות ב'פלא המעופף'

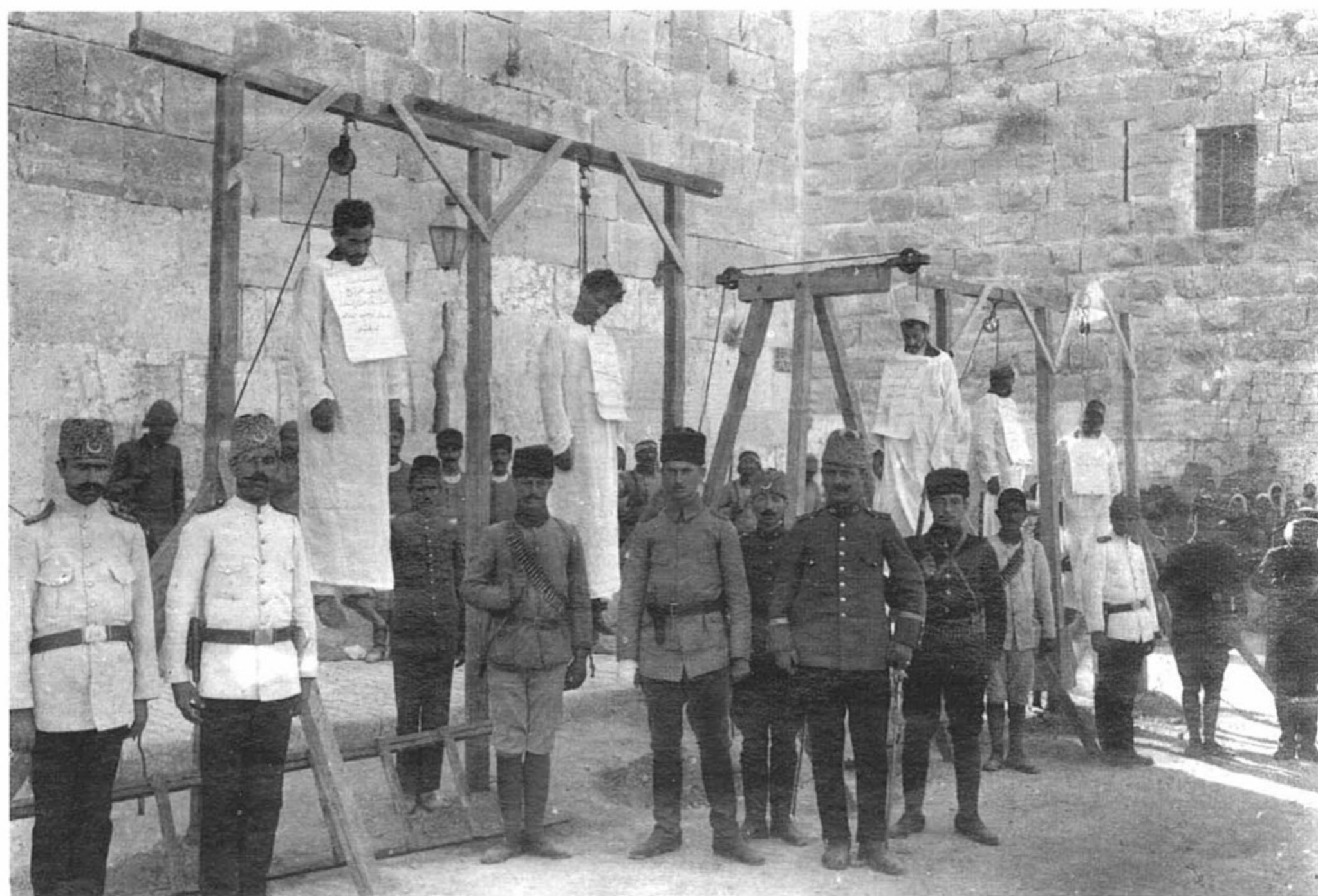
חגיגות העלייה לשמיים בחצר אוגוסטה ויקטוריה בירושלים, 15 באוגוסט 1917

צוות בית החולים של הסהר האדום בירושלים, על רקע בית החולים האנגליקני של ה'אגודה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים', בבניין ברח' הנביאים (כיום ביה"ס האנגליקני). באמצע השורה הראשונה נראה פרופ' עומר נשאת, בקטרולוג תורכי, שהיה רופאו האישי של ג'מאל פאשה. היה גם מנהל בית חולים שדה בעוג'ה אל חפיר וכונה לעתים כראש הסהר האדום התורכי. האחיות בבית החולים היו נזירות גרמניות ממסדר בורומיאן.

תלוי ליד שער יפו

עריקים שנתלו ליד שער יפו בידי השלטונות התורכיים. ביניהם היה גם יהודי (ר' 'אריאל' 176 עמ' 80-83)
(התמונות ידועות גם ממקומות אחרים)

כפריים אוספים אבנים לסלילת כביש ירושלים-שכם. 1917

שיירות של הצבא התורכי בשומרון, כנראה ליד שכם

ד"ר כנעאן במושב האחורי במכוניתו של ג'מאל פאשה בדרך לעוג'ה אל חפיר. הנהג הוא פרידריך פאסט, בנם של בעלי המלון הירושלמי 'פאסט', ששימש כאחראי על אספקת המזון למשלחת המחקר בסיני

גשר על הירדן לא רחוק מיריחו (לימים גשר אלנבי)

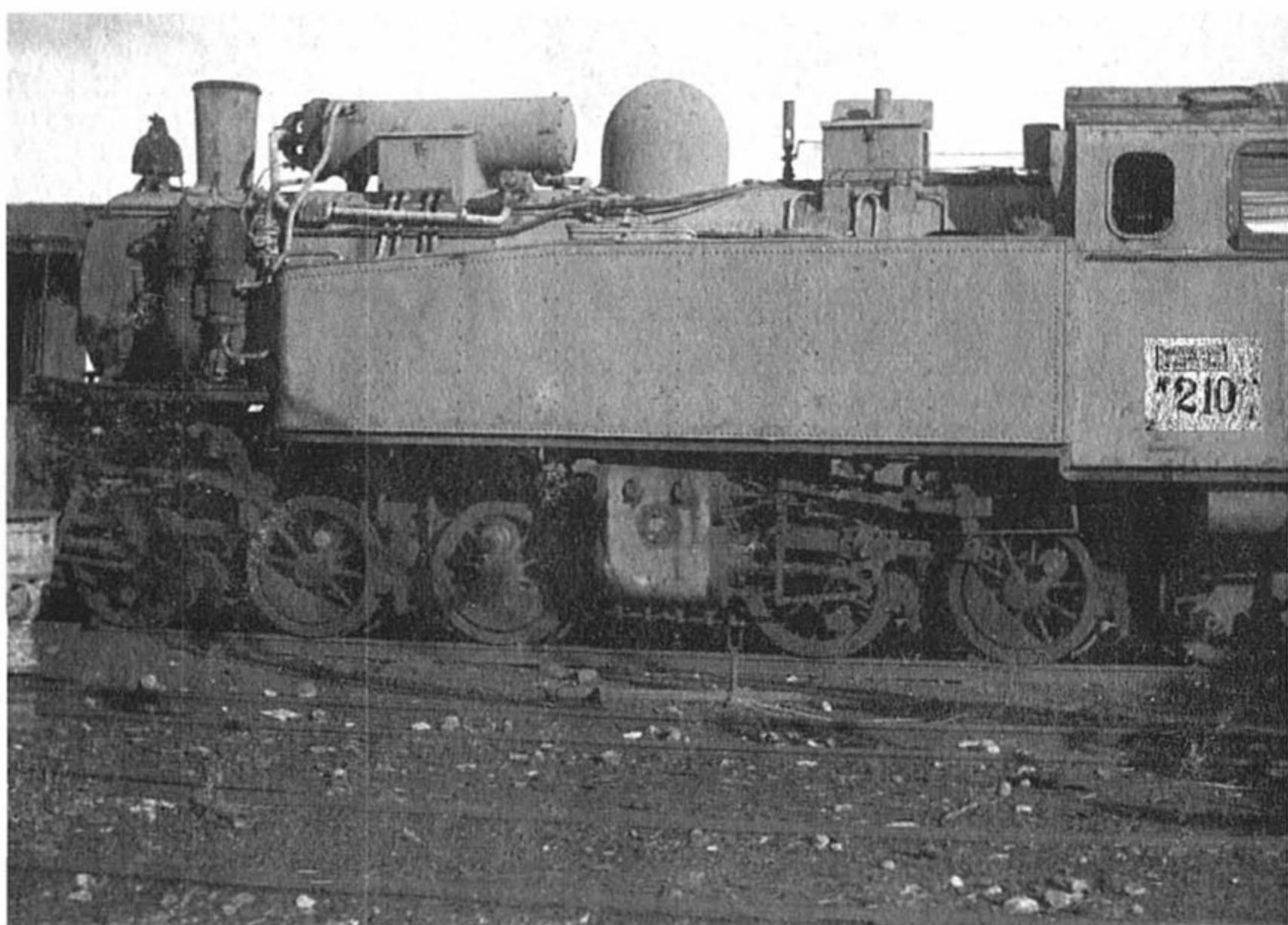
אחות הצלב האדום עם רופא ליד הירדן

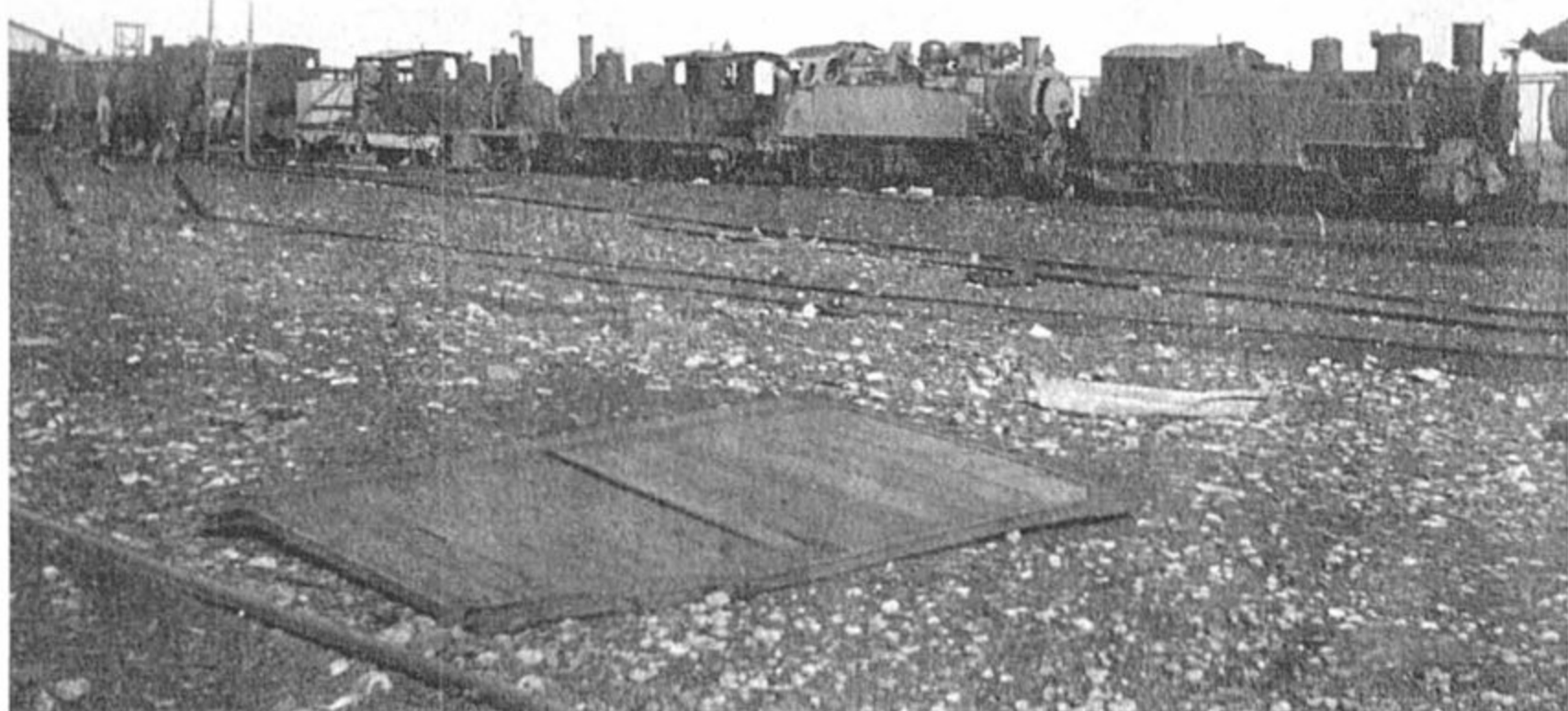
נוף בעיר התחתית בחיפה

מטוס גרמני מעל רמלה?

קטר שהופצץ

רכבת וקטרים שהופצצו בתחנת רכבת, אולי בטול כרם

תחנת הרכבת בטול כרם. גזעי העצים, שנגדעו בשרון (?), הובאו לתחנה להסקת הקטרים

ביקורו של אנוור פאשה, שר המלחמה התורכי (במרכז), אצל פ' קרס פון קרסנשטיין בהוג' (דורות).
מימינו עלי פואד (לימים מפקד הצבא התורכי בירושלים בעת כיבושה ב־1917)

חיילים תורכים במדבר סועדים מתוך צלחת משותפת (מצילומי המושבה האמריקאית)

מטוס גרמני עם פלמי, מפקד הטייסת הגרמנית 300,
בכיר הטייסים הגרמנים במלחמת העולם הראשונה בארץ ישראל

אל עריש לאחר הפצצות הבריטים

האווירון העות'מאני הראשון 'מואֶנֶת-י מִלִּיָּה' בבירות, 24.2.1914. הטייסים פֶּתַחִי בֵּיי וצאדק בֵּיי (עומד) מציגים את המטוס (בלריו XI-2) בפני נכבדים. ב-27.2.1914 הם המריאו מדמשק

לירושלים. המטוס נפל לרגלי רמת הגולן, קרוב לשפת הכנרת, והטייסים נספו. אנדרטה
לזכרם מצויה ליד קיבוץ האון. אגב, באלבום של כנעאן מצוין בטעות שהמטוס נחת ביפו.

שני רופאים גרמנים (במרכז) וחיילים תורכים
על רקע המסגד בבאר שבע. 1917

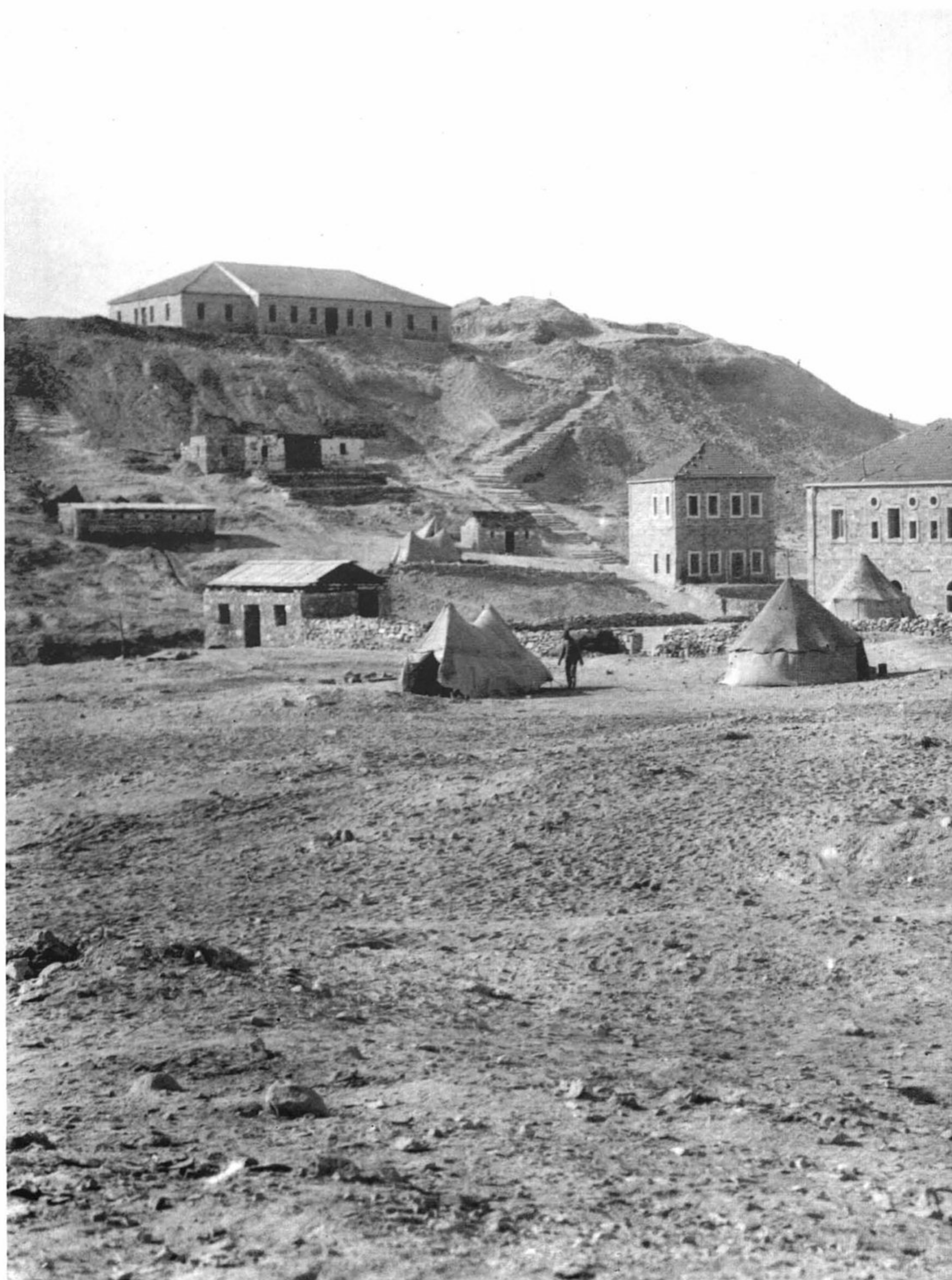
תל א־שריעה מצפון לבאר שבע. במקום הייתה תחנת רכבת וצומת דרכים.
שימש כמטהו של קרס פון קרסנשטיין בשלהי המערכה בדרום

חגיגות הסולטן בבאר שבע, 1917, בהשתתפות בדווים רבים, שהיו רוב תושבי העיר.
משמאל נראה בית הספר לילדי הבדווים (עד לאחרונה אכסניה של הוועד למען החייל)

עוג'ה אל חפיר (ניצנה), אחת העיירות היחידות שהוקמו בידי התורכים בארץ ישראל.
בתמונה בנייני מינהל, מחסנים ומפקדות. משמאל על הגבעה, בית חולים מרכזי גדול

ששרידים ממנו נותרו עד היום. העיירה נהרסה בידי צה"ל לאחר 1956, כדי למנוע מסתור ממחבלים (באותה עת לא הייתה עדיין מודעות לחשיבות שרידים מתקופות מאוחרות)

תושבי שכם מפגינים בדרישה לכיבושה מחדש של ירושלים בידי התורכים, לאחר נפילתה בידי הבריטים. המבנה ברקע היה מטה הגייס התורכי ה-7

יוסי סטפנסקי

'באר מרים' בכינרת

האתר שלפנינו קשור לאחת הדמויות הידועות בתולדות עם ישראל, הלא היא מרים הנביאה, אחות משה, ולבאר הקרויה על שמה, שממנה ניזונו בני ישראל במסעם במדבר עד הגיעם לכנען, אל נכון טבריה שעל ים כינרת.

המסורת על 'באר מרים' שנגנזה בכינרת ידועה ברבים ובמיוחד ליהודי טבריה, ומוזכרת כבר במקורות התלמודיים הדורשים על הפסוקים "אז ישיר ישראל את השירה הזאת, עלי באר ענו לה, באר חפרוה שרים כרוה נדיבי עם... ונשקפה על פני הישימון" (במ' כא, טז-כ).¹ זה שנים נוהגים מדריכים להוציא יהודים מאמינים לשיט בכינרת, ועל פי הנחייתם, הספינות עוצרות בלב ים לעתים במקום נביעה תת-ימית או במקום מערבולת, ונאמר להם שכאן, במקום זה ממש, גנוזה באר מרים. המאמינים שופכים את לבם בתפילה תמימה וזכה וחוזרים ליבשה. מהו מקור המסורת? כיצד הגיעה לכינרת? והאם ניתן לזהות את מיקומה של הבאר?

במחקר מקיף ומתמשך על דרך העברת מסורות המקומות הקדושים בגליל בימי הביניים, הציע פרופ' אלחנן ריינר פתרון למקור המסורת ולקשר שלה לגליל

בכלל ולאזור טבריה בפרט. לדעתו כבר בתקופת התלמוד רווחו בקרב יהודי טבריה מסורות עממיות, שזיהו את אזור הגליל עם ארץ כנען, שאליה נכנסו בני ישראל בימי יהושע. כך נקשרו באזור טבריה במהלך הדורות קברים ומקומות רבים בדמויות ובאתרים מקראיים שונים: קבר יהושע בן נון בקרני חיטין, הר סוסיתא זוהה עם הר נבו, יריחו באזור צמח, הר הכרמל ברכס פוריה. בגליל העליון המזרחי נקשרו אתרים רבים למסורות מקראיות.² כך גם גניזת באר מרים נקשרה לכינרת בגבול שבין המזרע לשימון. רבות מן המסורות נשתכחו במהלך הדורות, אך חלקן נותרו בעינן עד היום, כמו זו של באר מרים.

יש לזכור, שאין אנו מדברים על ריאליה ארכיאולוגית. ענייננו בתפיסת העולם הגלילית, שזיהתה מקומות אלה בסביבתה הטבעית-המקומית.

לאיתור המקום שבו זוהתה באר מרים ניתן להיעזר במקורות ההיסטוריים, בעדויות האוכלוסייה המקומית, ובשרידים שאולי עדיין נמצאים בשטח.

מן המקורות התלמודיים ברור, שיהודי טבריה בתקופת התלמוד האמינו שבאר מרים נגנזה בכינרת ממש. לפחות במקור אחד מובא תיאור מפורט של האתר:

ועוד היכן בארה של מרים? אמר ר' יוחנן: שיערוה חכמים והרי היא מכוונת כנגד השער האמצעי של בית הכנסת העתיק של סרונגין... ואמר ר' יוחנן בן נורי: ... והיא מכוונת לעומת השער האמצעי של בית הכנסת העתיק של טבריה ... (ירושלמי, כלאיים פ"ט, ל"ב; ויקרא רבה, כב, ד)

מכיוון שמבנים אלה אבדו זה מכבר, מקור זה אינו מסייע לנו באיתור ה'באר'. יש להניח, עם זאת, שמקומה זוהה מול טבריה הקדומה מדרום לטבריה של היום. ואולם לאחר נטישת העיר הרומית בימי הביניים כמעט ונשכחה מסורת זו. במאה ה-18, לאחר חידוש היישוב היהודי בטבריה בידי החכם ר' חיים אבולעפיה (1740), כותב ר' משה ירושלמי (1769):

ובית הכנסת של הרב חיים אבולעפיה נבנה במקום ביני עמודי דהוי גרסא ר' אמי ור' אסי, ובית מדרש סמוך לו. חלונות בית הכנסת נשקפים לצד ים כנרת, ומשם יראה הרואה את בארה של מרים בים כנרת ושם מערבולת מים. ליהודים סירות קטנות ובהן יוצאים לשאוב מים מבארה של מרים. אמנם כשמתקרבים לבאר אינם רואים כלום, ולפיכך נשאר תמיד אחד ליד החלון כדי להורות להם את הדרך, וכשמגיעים אל הבאר הוא מרמז להם לעצור והם שואבים מים וחוזרים, ואת המים האלה שותים בטבריה.

בית הכנסת 'עץ חיים' של הרב חיים אבולעפיה קיים עד היום בטבריה, ברובע היהודי הישן שליד חוף הים. מכאן אנו עדים ל'העתקת' המיקום המסורתי של הבאר שזוהתה בעבר הרחוק מול העיר הרומית צפונה, אל מול הרובע היהודי המתחדש בתקופה העות'מאנית.³

גילוי מחדש של אתר 'הבאר'

עיון במקורות, בממצאים בשטח ועדויות התושבים מצביעים על מקום אחר, מפתיע.

רבי יצחק לוריא אשכנזי (האר"י הקדוש, 1532-1572) נודע בכישרונו המיוחד לגלות קברי צדיקים. אלפי מאמינים רואים באר"י מקור מוסמך ביותר לקביעת

האם באר מרים נמצאה בכינרת?

על פי המסורת, היא ליוותה את בני ישראל במדבר וטובעה בכינרת ■
כעת טוענים מדענים: חשפנו בור עמוק בקוטר 40 מטרים בתוך האגם

צילום: יואל לוי

מתחת לפני המים מסתתרת הבאר האגדית? האזור בו אותרו הממצאים בכנרת

החוצה. אורי מזר, מנהל המרכז לחקר טב"ר והמחבר הספר "טבריה הוד וערגה", כתב בספרו על הבאר: "דורות של דייגי טבריה, היהודים והערבים כאחד, נוהרו שלא להתקרב עם סירותיהם אל המקום שעל פי המסורת מצויה שם 'באר מרים'. מקובל היה לחשוב כי כל המשיט סירתו במקום הבאר סופו טביעה".

על פי המסורת, באר מרים, שהייתה מקור המים בגדודים במדבר, טובעה בכינרת משום שבארץ ישראל היו מים בשפע.

המעיינות והבורות מסביב ובתוך הכינרת. "לפני שהתחלנו אמר לנו דייג ותיק מעין גב שיש בכינרת בור ללא סוף", סיפר אחד מחוקרי הכינרת. "כשהגענו לאזור בצפון מערב הכינרת המכשירים החלו לפתע להשתולל. כשחזרנו לשם שוב התגלה בפנינו נו מוחה מרהיב, מעין עיגול ענקי ויפה, כמו כדור שבתוכו מים, ממש כמו באר".

במשך שנים טענו דייגים טבריינים שיש מעיין נובע תת-קרקעי בכינרת, שכאשר מנסים לצלול לעומק המים פולטים את הצולל

מאת אחיקם משה דוד

בור מים יוצא דופן בקוטר 40 מטרים - זה מה שהתגלה במהלך מיפוי שהתבצע בחודשים האחרונים באגם הכינרת בעזרת אמצעים טכנולוגיים מתקדמים. אחת ההשערות שאותן מעלים חוקרי הכינרת היא כי מדובר ב"באר מרים", שעל פי המסורת היהודית הייתה מקור המים שליוותה את בני ישראל בזמן הנדודים במדבר.

לפני מספר חודשים החלו החוקרים בבדיקת הכינרת כדי למפות את התנועה התת-קרקעית בימה, ולאמור את גודלה ועומקה האמיתי. המיפוי האחרון בכינרת בוצע רק בשנות ה-80, אז עמדו לרשות החוקרים אמצעים מיושנים.

הרוח המלא של המיפוי עדיין לא פורסם, והוא נמצא בימים אלה בעיבוד נתונים סופי. אנשי הכינרת, דייגים וחוקרים, מחכים בקוצר רוח לממצאים, שאמורים להשוף לפחות חלק מסודות האגם. עוד לפני עבודות המיפוי, מספרים החוקרים, הם התבקשו על ידי חברים לעשות כל מאמץ למצוא את "באר מרים". "בכל מקום ששמעו שאנחנו ממפים את הכינרת, ביקשו מאיתנו לחפש את הבאר", סיפר אחד החוקרים. "כל טברייני זרק לנו מיקום אחר שבו הוא משער שהיא נמצאת".

אחת המטרות של המיפוי היא למצוא את

באר מרים בכנרת (מעריב, כ"ט בשבט תשס"ט, 23.2.09, עמ' 21)

מיקום הקברים, כעדות תלמידו המובהק, רבי חיים ויטאל, בספרו 'שער הגלגולים'.⁴ מתברר, שהאר"י כלל גם את אתר באר מרים במסלוליו בגליל. תיאור אחד ידוע לנו מתוך ספר 'שער הגלגולים'. תיאור נוסף מופיע בספר 'נגיד ומצודה' של ר' יעקב צמח מן המחצית הראשונה של המאה ה-17.

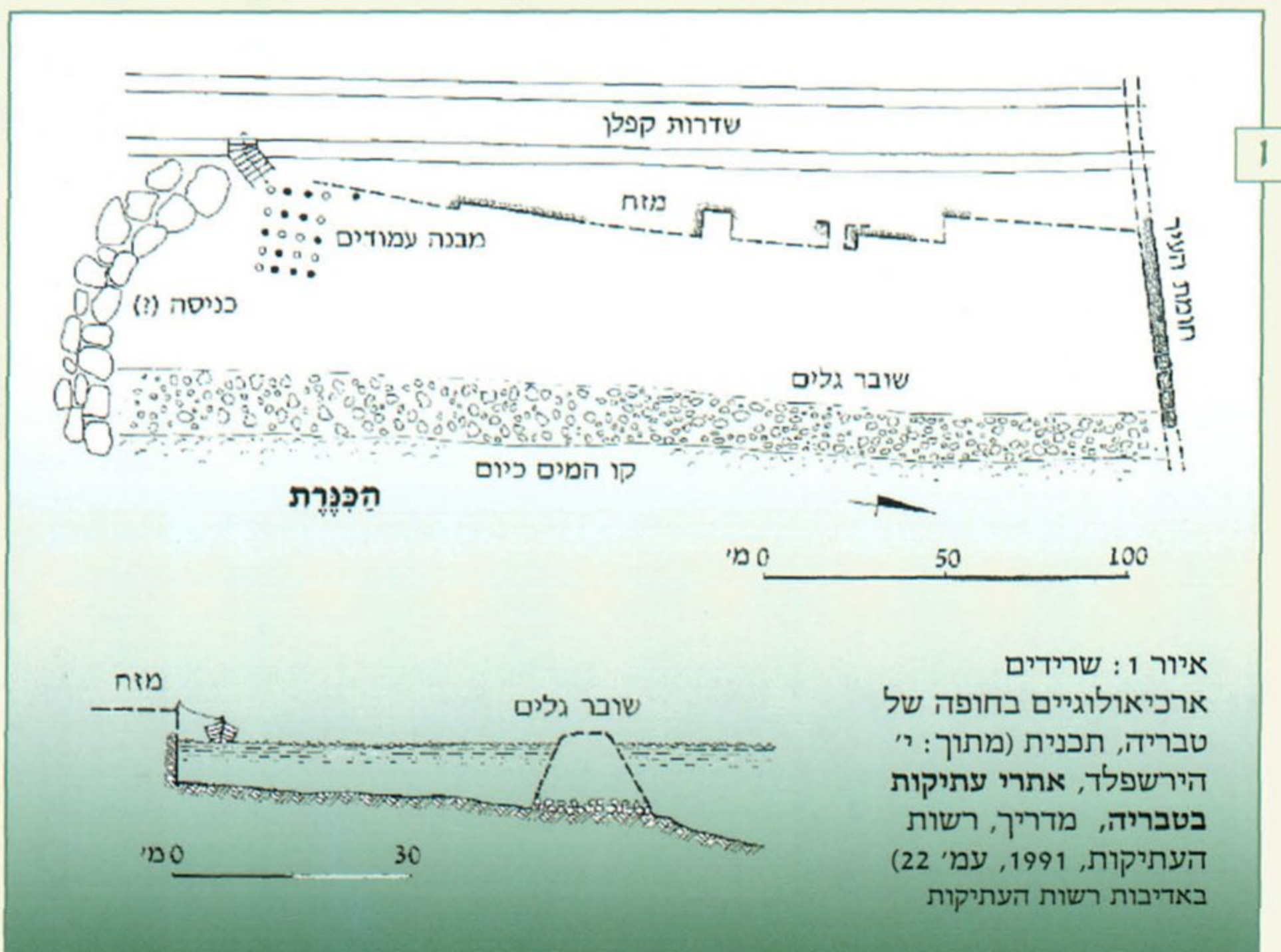
ב'שער הגלגולים' נאמר: "בלכתך דרך ים טבריה אל חמי טבריה באמצע הדרך ממש במקום שיש דקלים רבים בשפת הים ההוא, מכוון כנגד מגדל אחד אשר בראש ההר שם הוא בארה של מרים". מכאן שבאר מרים, על פי האר"י, זוהתה מדרום לטבריה במאה ה-16, בדרך לחמי טבריה, באזור טבריה הרומית. ברם, התיאור אינו מפורט מספיק כדי לאתר את המקום המדויק. לעומת זאת, התיאור בספר 'נגיד ומצודה' תורם רבות לאיתור המקום. ר' יעקב צמח (1584-1670), שבמחצית הראשונה של המאה ה-17 עסק רבות בפרסום כתבי יד גנוזים של ר' חיים ויטאל, מביא בספרו בשמו של ר' חיים ויטאל את הסיפור הבא:

כשאני חיים באתי אצל מורי ז"ל [האר"י] ללמוד ממנו זאת החכמה הלך מורי ז"ל לטבריה והוליכני עמו... וכשהיינו מהלכים בספינה בתוך המים, כנגד העמודים של בית הכנסת הישן, אז לקח מורי ז"ל כוס אחד ומילא אותו מים מבין העמודים, והשקה לי אותם המים, ואמר לי: עכשיו תשיג בזאת החכמה, כי אלו המים ששתית היו מבארה של מרים. ומאז ואילך התחלתי ליכנס בעומק החכמה הזאת (מע"ח)

(ר' יעקב צמח, נגיד ומצווה, דפוס אמשטרדם, תע"ב, דף ג"א)⁵

מכאן, שלא זו בלבד שהאתר היה ציון דרך במסלול האר"י, אלא המים של באר מרים זיכו את ר' חיים ויטאל בקבלת כל חכמתו של רבו הנערץ, והדבר אפשר לו להעביר את תורת האר"י לדורות הבאים! לענייננו, האתר תואר הפעם כמקום הנמצא 'כנגד' או 'בין' העמודים של 'בית הכנסת הישן', המזכיר את המדרש התלמודי שגם בו מצוין האתר בהקשר 'בית הכנסת העתיק של טבריה'.

בפתרון הסוגיה נסתייענו בממצא בשטח. בחוף הדרומי של טבריה, בין החוף העירוני לבין החוף של מלון הולידיי אין, לשעבר מלון גני חמת, נמצא קטע חוף יחיד באורך כ-200 מ' שטרם נוצל לצורכי בילוי ומסחר. בקטע זה עדיין בולטים מעל פני הקרקע שרידים ארכיאולוגיים רבים יחסית, שעוררו את אנשי רשות העתיקות למנוע כל פגיעה בו ולשמרו כדי לחשפו ולחקרו בעתיד. בחלק הצפוני של קטע זה, מדרום לחוף העירוני, בולט לעין קצה החומה הביזנטית של טבריה מן המאה השישית, המעפילה מכאן מערבה לפסגת הר ברניקי. מדרום לחומה ובניצב לה, לאורך כל קטע החוף הפתוח, נמצא קיר חומה איתן בעל מגדלים הפונים כלפי הים. כיום משמשת החומה קיר תמך לשדרות אליעזר קפלן. י' הירשפלד סבר

בעקבות הצעתו של מ' נון, כי בחוף זה היה נמל עתיק והחומה הנ"ל שימשה מזח המעגן (איור 1).

בקצה הדרומי של קטע חוף זה, קרוב לגרם מדרגות היורד לחוף ממפלס הכביש ממערב, אפשר להבחין בין אבני החוף ובדופן מילוי בתנאי הכביש הסמוך בעמודים 'התקועים' באדמה, חלקם מבצבץ מעל פני השטח וחלקם ניכר רק הודות לראשיהם העגולים השונים משאר אבני החוף. לפנינו בלא ספק שרידי בניין קדום, רב עמודים, שטרם נחפר ('מבנה עמודים' בתכנית, איור 1, איורים 2-4).

מראה המקום משנות העשרים של המאה הקודמת (איור 4) מרשים במיוחד. הוא מצביע על כך שבמקום עמד בעבר מבנה מפואר, אולי אחד ממבני השעשועים שנישאו על גבי עמודים בחוף, הנזכרים אצל הנוסע הפרסי, נאצר ח'וסרו, שביקר בטבריה בשנת 1047. יש להניח ששרידים אלה הרשימו את כל באי המקום במאות השנים האחרונות, ואכן היו שזיהו כאן את בית המדרש המפורסם של ר' אמי ורב אסי מימי התלמוד, ש'בין עמודיו' היו נוהגים רבני טבריה להתפלל וללמוד ('ביני עמודי', בבלי ברכות ח' ע"א, שבת י' ע"א). כאמור, בית מדרש קדמון זה זוהה במאה ה-18 על פי ר' משה ירושלמי במקום בית הכנסת של ר' חיים אבולעפיה ברובע היהודי העות'מאני. תיאור אחד משנת 1844, המופיע בספר 'חיבת ירושלים' של רבי חיים הלוי הורוויץ, אף מזהה כאן, כנראה, את באר מרים:

כשהולכים מתוך העיר לחמי טבריה כמו באמצע הדרך אשר שם חורבות מי"ג בי כנישתא (= בתי כנסת) יש שם אבנים שנכנסים תוך ים כנרת והולכים עליהם כמה אמות ואומרים סימנא מילתא (= בטוח הדבר) כי שם היא הבאר.

נראה אפוא, שהאר"י הקדוש מצא במאה ה-16, שאתר 'מבנה העמודים' הוא 'באר מרים': כאן השקה האר"י את תלמידו, ר' חיים ויטאל, במי הכינרת, אשר זיכו אותו בקבלת חכמת רבו הנערץ. דומה, שבמאה ה-16 פני הים היו גבוהים יותר, וכיסו קטע זה של החוף כמעט עד לראשי העמודים. אפילו בשנות השמונים של המאה העשרים הגיעו המים עד לקו העמודים (איור 3). ומכאן ברור כיצד השקה האר"י את תלמידו מים שהיו 'בין העמודים'.

נציין, שעד לאחרונה ידעו אחדים מזקני טבריה לספר, שמקובל עליהם שבאר מרים נמצאת בדרך לחמת טבריה ולא בים, מול הרובע היהודי. העדויות המזכירות את סביבת אתר העמודים, אך לא את העמודים עצמם, רוכזו בידי יצחקי גל.⁶ על פי עדויות אלה, מקום באר מרים (שצוין בעזרת סוללת אבנים שנמשכה בעבר מהחוף אל תוך הים) כוסה בזמן הרחבת החוף של מלון גני חמת לשעבר, באזור הקרוב לעמודים, מדרום להם. לא מן הנמנע, שהמסורת בפי זקני טבריה מראה על תנודה קלה של כמה עשרות מטרים במיקום האתר דרומה מאתר העמודים, ומבחינתנו היא רק מחזקת את זיהויו של אתר העמודים עם מקום באר מרים על פי מסורת האר"י.

דומה שגילינו כאן 'סוד כמוס'. רבים סבורים שהבאר נמצאת בלב ים, ויהודים תמימים שטים בספינות למקומות שונים בכינרת ושם מראים להם את מקום הבאר שנגנזה... אך האר"י הקדוש קבע, שהיא נמצאת בחוף, 'בין העמודים'. זאת ועוד: לאחר שר' חיים ויטאל שתה כאן מן המים, הוא החל להשיג, כלומר, להבין את

2

1920 בערך

איור 2:
עמודים בחוף
באדיבות רשות העתיקות

3

1980 בערך

איור 3:
עמודים בחוף

4

2006

איור 4:
עמודים בחוף

חכמת רבו האר"י, מקור והשראה לתורת האר"י לדורות (החסידות, למשל, ולהב-דיל, השבתאות, התפתחו מתורת האר"י). נראה אפוא כמה זמן יעבור עד שאתר זה, שהוא פיסת החוף האחרונה שנותרה שלמה ושמורה בעיר, יהפוך למקום עלייה לרגל לתפילה ואולי אף לנטילת 'מים קדושים'.⁷ יש לקוות שהרשויות ישכילו לשמור על המקום מפני שינויים העלולים לפגוע בו. הדרך הטובה ביותר לשמר את האתר היא לערוך חפירות ארכיאולוגיות מבוקרות לאורך החוף, לחזק ולשמר את השרידים למען הדורות הבאים, ולראות באתר חלק מפארק העתיקות הגדול המתוכנן בשטח העיר הרומית בטבריה. יש לשמור מכל משמר על קטע חוף ייחודי זה, החוף הטבעי האחרון שנשתמר בשלמותו כשמורת טבע עירונית ושמורת עתיקות, שיש לה, כנראה, גם סגולות רוחניות.

הערות

הלר, ילידת טבריה. ככל הידוע אין היום איש היכול לומר בביטחון שהמקום המדויק הוא מול בית הכנסת עץ חיים, כפי שאמרו בעבר.

4. אנו שוקדים על מחקר מקיף בנושא קברי הצדיקים בגליל בדגש על רציפות המסורות, תיאורי האתר במקורות ובכתבי היד, הממצא בשטח, ועוד (י' הרצברג וי' סטפנסקי, בהכנה, יישובים יהודיים וקברי צדיקים בגליל).

5. מקור הציטוט במהדורה המודפסת הראשונה של הספר, שבספרייה הלאומית בירושלים. האותיות מע"ח המופיעות בסוף הפסקה, הן ראשי תיבות של המילים 'מעץ חיים', והכוונה היא שר' יעקב צמח שמע זאת מפי ר' שמואל ויטאל, בנו של ר' חיים ויטאל, שנהג לקרוא קטעים מכתב היד של הספר 'עץ חיים' של אביו בפני מקובלי דמשק בשבתות. במוצאי שבת כתב ר' יעקב צמח את אשר שמע בשבת. כתיבת ספרו 'נגיד ומצווה', קונטרס הנהגות האר"י, הסתיימה בשנת 1638 אך הספר נדפס במלואו באמשטרדם רק בשנת 1712. נוסח זהה כמעט לתיאור זה מופיע גם בספר אחר שכתב ר' יעקב צמח ולא הודפס מעולם, הוא 'ספר משבת נפש' (כת"י מוסקבה, גינצבורג 696, ס' 47870). אני מודה לרב יוסף אביבי על העזרה באיתור המקורות ובהבנתם.

6. גל, י' תשנ"ו, 'מסורת אחרונה על בארה של מרים', על אתר א', מכללת הרצוג, עמ' 111-113.

7. בעניין שתיית מי האגם כסגולה לחכמה ודעת, זו בוודאי אינה מומלצת בלא טיהור המים, ובמיוחד בשל קרבתו למכון לטיהור שפכים של טבריה, שממנו יש לעתים 'גלישות' לים.

1. למשל: "ונשקפה על פני הישימון" (במ' כא, כ) – זה לעניין באר [של מרים] שבאה עמהם עד שנגנזה לתוך ימה של טבריה. והעומד על פני הישימון רואה בתוך הים כמלוא פי תנור...". מדרש תנחומא, מהדורת בובר, חקת, נ, עמ' 128. נציין, שבמהלך הדורות הפכה 'באר מרים' למשהו ערטילאי ומקור מיסטי ליהודים ברחבי העולם; באירופה של ימי הביניים, למשל, נהגו נשים יהודיות ללכת ולשאוב מים במוצאי שבת מיד עם צאתה, על סמך האמונה שאז באר מרים מחזרת על כל המעיינות והבארות, ומים אלה מסוגלים לברכה ואף לרפואה ("בארה של מרים בימה דטבריא נתנה וכל מוצאי שבת מחזרת על כל מעיינות וכל בורות וכל מי שהוא חולה ויזמין לו מאותו המים ושותה מהן, אפילו כל גופו מלא שחין מיד מתרפא"; ספר הכלבו, סוף הלכות הברכה).

2. א' ריינר, בין יהושע לישוע: 'מסיפור מקראי למיתוס מקומי', ציון סא (ג), תשנ"ו, עמ' 281-317; י' סטפנסקי, 'רמת כורזים'. בתוך: ג' ברקאי, וא' שילר (עורכים), 'הגליל העליון המזרחי ורמת כורזים', אריאל 154, ירושלים תשס"ב, עמ' 16; י' סטפנסקי, 'צפת וסביבתה בתקופות הקדומות'. בתוך: א' שילר וג' ברקאי (עורכים), 'צפת ואתריה', אריאל 157-158, ירושלים תשס"ג (2002), עמ' 54-55.

3. בראשית המאה ה-19 מתאר הרב מנחם מנדל מקמינץ בספרו 'קורות העיתים' את הבאר בלב הכינרת: "וכיצד רואין אותה? כשאין רוח על הים כינרת, אז רואים בתוכו כמו עיגול הנעשה בעת שזורקין אבן לתוך המים. ואומרים שהוא בארה של מרים". באופן דומה סיפרה גם סבתי, נחמה פרידפרטיג לבית

סקירת ספרים חדשים אלי שילר

אם הכנסיות כולן

כנסיית ירושלים
מראשיתה ועד הכיבוש המוסלמי

יעקב אשכנזי

יעקב אשכנזי

אם הכנסיות כולן

כנסיית ירושלים מראשיתה
ועד הכיבוש המוסלמי

464 עמ'. יד בן צבי.

'אם הכנסיות כולן' כך כונתה ירושלים, ערש הנצרות והאמונה בישו, בה נצלב, קם לתחייה, עלה לשמים, ואליה ישוב באחרית הימים. אין תימה שהיא הייתה לאחת הערים הקדושות בתבל במסורת הנוצרית. נזירים ועולי רגל מכל רחבי העולם הסתופפו בצל קדושתה והוקמו בה כנסיות מפוארות, ששמן נודע בפי כל. מאתיים חמישים וחמש שנים לאחר שבית

המקדש חרב, פניה שונו ואפילו שמה נלקח ממנה, שבה ירושלים אל תהילת עברה. תחת כתרה של המלכות הנוצרית התרחבו גבולותיה, נזירים מרחבי העולם באו לחסות בצל קדושתה, נדבנים בנו בה כנסיות מפוארות והמוני עולי רגל ביקרו בה. הספר סוקר באופן יסודי את ירושלים הנוצרית על אישיה, מוסדותיה, והעימותים התיאולוגיים והפוליטיים שידעה בתקופה הביזנטית.

בין הפרקים: כנסיית ירושלים מראשיתה ועד ימי הקיסר קונסטנטינוס; יעקב 'אחי ישו' וראשיתה של כנסיית ירושלים; קונסטנטינוס וכנסיית ירושלים; הלנה אמו של קונסטנטינוס; אגדות גילוי הצלב ומעמדה של כנסיית ירושלים; דרכה של ירושלים אל הבכורה בכנסיות ארץ ישראל; קירילוס בישוף ירושלים; עיצוב דמותה של ירושלים כעיר כנסייתית; נשות אצולה משנות את פני העיר; מקומה של ירושלים באימפריה הנוצרית; הגאוגרפיה הקדושה וכנסיית ירושלים; אתרים בירושלים; אתרים מחוץ לירושלים; שרידים קדושים; שירותים לעולי הרגל; מעורבות עולי הרגל בענייני הכנסייה בארץ ישראל; עלייה לרגל, כנסייה ונזירות; הנזירות וכנסיית ארץ ישראל; ואין ברשימה זו אלא מבחר מצומצם מספר רב כמות ואיכות זה, שהוא 'פורץ דרך' בשפה העברית וספרות חובה לכל העוסקים בנושא. עוד נציין את העריכה הרהוטה והידידותית וההגשה הבהירה והקולחת, המאפשרת נגישות לספר, גם למי שאינו מצוי בנבכי הנושא לפרטיו.

המחבר, ד"ר יעקב אשכנזי, הוא מרצה במחלקה ללימודי ארץ ישראל וראש הקתדרה לחקר ארץ ישראל במכללה האקדמית בעמק הירדן.

ברוך קיפניס (עורך) תל אביב-יפו: מפרבר גנים לעיר עולם מאה השנים הראשונות

486 עמ'. הוצאת 'פרדס', חיפה.

לפנינו ללא ספק הספר המלא והשלם ביותר שיצא על תל אביב. הוא שונה באופן מהותי מרוב רובם של הספרים שראו אור לקראת חגיגות המאה, שעיקרם ספרים אלבומיים רצופים בתמונות ישנות וחדשות.

זהו ספר חדשני ופוקח עיניים, המביא את המירב והמיטב על העיר, פרי עטם של טובי החוקרים והכותבים.

לפנינו אסופת מאמרים הסוקרים מגוון היבטים בתל אביב. הכותבים הם גאוגרפים, היסטוריונים, אדריכלים, אנשי רוח ומתכננים. הם סוקרים את העיר בנושאים סביבתיים, היסטוריים, שימור, תרבות, תכנון, כלכלה, חברה, אוכלוסין וקווי יסוד בהתפתחותה והפיכתה ל'עיר עולם' כפועל יוצא למעמדה ולמיקומה.

בספר ארבעה שערים, וכל שער מתאר פן אחר של מחקרי תל אביב. הראשון עוסק בהיסטוריה ובמורשת, השני בתל אביב העכשווית, השלישי מציג נושאי אקלים וסביבה והשער האחרון מתמקד בתכנון וחזון. כמה מהמאמרים הם פרי עבודתם של חוקרים צעירים מהשנים האחרונות.

העורך, ברוך קיפניס, מוותיקי החוג לגאוגרפיה באוניברסיטת חיפה, שקד על הספר כשלוש שנים. לפנינו מלאכת מחשבת מארבעה היבטים עיקריים: ראשית, רוב הספר עוסק בנושאים קרדינליים בקורות העיר והווייתה. שנית, המאמרים זורים אור חדש ומעמיקים חקר בנושאים מרכזיים, מרחיבים את היריעה אודותם בראייה עדכנית ולא אחת מנפצים מוסכמות. שלישית, בספר נוטלים חלק טובי החוקרים והכותבים למקצועותיהם, ואין זה דבר של מה בכך לרכז תחת קורת גג אחד לא פחות מארבעים כותבים ולהכפיפם לכתוב בהיקף ובסגנון ידידותיים לציבור הרחב. ולבסוף הספר מוגש במתכונת אחידה להפליא. אין בו מאמרים אקדמיים-טכניים ארוכים מדי וגם לא מאמרים 'עממיים' החוזרים על דברים ידועים, וניכר שנעשה מאמץ מיוחד להביא את החומרים גם כשהם בעלי אופי מורכב בשפה רהוטה ובלשון בהירה ושווה לכל נפש.

הספר מוקדש לפרופ' אריה שחר המנוח, חתן פרס ישראל בחקר הגאוגרפיה ומבכירי חוקרי תל אביב, ומי שהיה מעורב בפרויקטים תכנוניים רבים שעיצבו את דמותה כעיר וכמטרופולין. בספר נכללו שני מאמרים פרי עטו, המתארים מעט מתרומתו לחקר תל אביב רבתי ולתכנונה.

בין המאמרים: יוסי כץ / קיץ 1906: מועד ייסודה של תל אביב; אלישע אפרת / ראשיתה של תל אביב במבחן הגאוגרפיה העירונית; ארנון גולן / מלחמת העצמאות ויציאתה של תל אביב-יפו: יוסי קליין ורות קרק / הריסת בניין גימנסיה הרצליה ובניית מגדל שלום מאיר כראשית ה'אמריקניזציה' של תל אביב; עירית עמית-כהן / מורשת תרבותית במחלוקת: המקרה של 'אזור-סף' בין יפו ותל אביב; עמירם גונן / כיצד היתה תל אביב-יפו למרכז העירוני הראשי בארץ; ברוך קיפניס / תל אביב רבתי כ'עיר עולם'.

הרעיון להוצאת הספר עלה בחוג לגאוגרפיה ולימודי הסביבה באוניברסיטת חיפה. חברו ליוזמה הקתדרה ללימודי תולדות קרן קימת באוניברסיטת בר אילן ומנהלת חגיגות המאה של תל אביב-יפו.

מרדכי נאור

תל-אביב, תל-אביב

הסיפורים והצילומים מאז ימי יפו העתיקה ועד ל"עיר ללא הפסקה"

240 עמ'. פורמט אלבומי מהודר. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ספר זה הגיע לשולחן המערכת מלווה בחששות, לאור הביקורת הבוטה של נתן דונביץ ב'הארץ', שכינה אותו כ"שטחי" ו"מתאים לדפדוף בחדר המתנה לרופא..."

הופתענו, על כן, למצוא אלבום נאה, ערוך בטוב טעם, כתוב ומוגש באופן ענייני ומרתק ורצוף בסיפורים ובאנקדוטות. זהו ספר השווה לכל נפש, המוגש בסגנונו המיוחד של המחבר, שיש לו זכויות רבות בקירוב נושא ארץ ישראל לציבור הרחב, הכולל יכול של לא פחות מ-150 ספרים בעריכתו ובכתיבתו.

האלבום מלווה בצילומים של תל אביב העכשווית מאת לילי סגל, וכן צילומים היסטוריים מראשיתה של תל אביב, שרמת הפקתם היא אולי החלק הפחות משכנע.

עיצבה את האלבום: נעמי מורג.

בספר שבע פרקים: שיעור היסטוריה; אנשים ורחובות; בתים מספרים; הריאות הירוקות של תל אביב; על מים רבים; הכל בשקל; מהעיר הלבנה עד כיכר רבין.

מוקי צור ושרון רוטברד (עורכים)

לא ביפו ולא בתל אביב

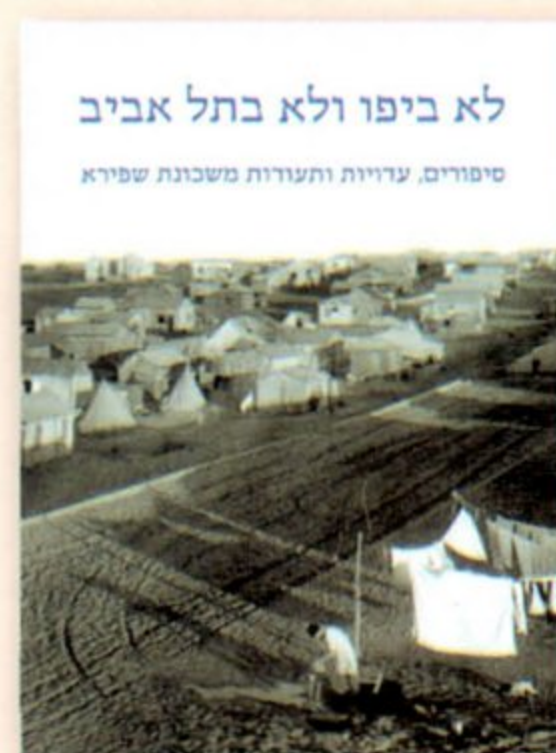
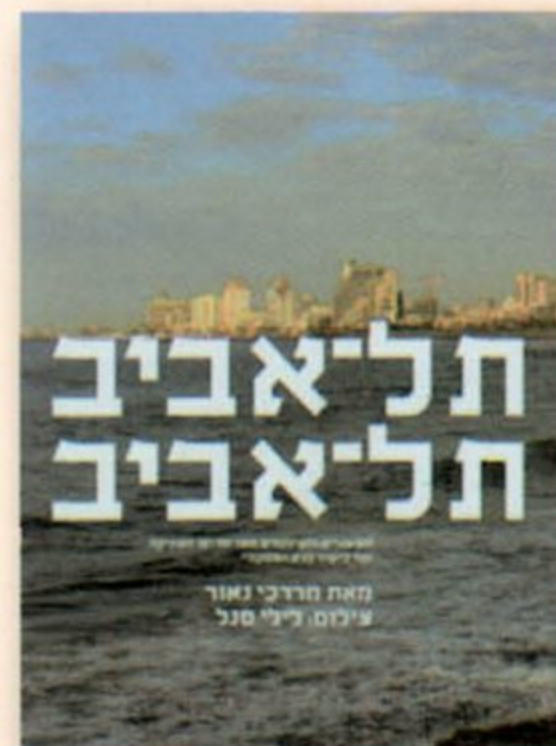
סיפורים, עדויות ותעודות משכונת שפירא

424 עמ'. הוצאת בבל ובינה.

הספר מבקש לעשות צדק עם מקום שלא זכה להתייחסות בספרי ההיסטוריה ובהוויה של תל אביב. הספר זורה אור על השכונה ותולדותיה, באמצעות סיפורים וזכרונות של תושבי השכונה לדורותיה, כמו גם בתצלומים ובמסמכים.

תולדות השכונה קשורים לסוחר קרקעות עשיר יליד ליטא, מ' ג' שפירא. הוא רכש ב-1924 חלקה גדולה בפרדס אבו-כביר, בין יפו לסלמה, מדרום לתל אביב, וקראה על שם בתו. שפירא קיווה להקים מפעלים ובתי חרושת, בנימוק שלא יהיו קשיים בבנייה וצורך לשלם מסים, שכן המגרשים אינם נמצאים ביפו או בתל אביב.

בסופו של דבר חילק את הקרקע למגרשים קטנים שאותם מכר לעולים חדשים. השכונה קלטה מתיישבים חדשים מבוכרה, ממזרח אירופה, מתורכיה, מבולגריה, מאפגניסטן, מפרס ומסלוניקי. עשר שנים אחר כך סופחה השכונה ליפו, אך בדומה לשכונות העבריות האחרות, היא לא הפכה לחלק מיפו.

במלחמת העצמאות עמדה השכונה בקו החזית של המלחמה בין יפו לתל אביב. לאחריה היא סופחה יחד עם יפו לתל אביב. לפנינו ספר יוצא דופן, המעלה על נס שכונה נשכחת זו, שאלמלא 'משוגעים לדבר' שעשו מלאכתם בהתנדבות ימים כלילות שלא על מנת לקבל פרס, היא הייתה שוקעת בתהום הנשיה.

ארנון סופר ויבגניה ביסטרוב מדינת תל אביב - איום על ישראל מהדורה שנייה ומעודכנת

72 עמ'. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה.

המחבר רואה בצמיחתה חסרת התקדים של תל אביב ואזור המרכז על חשבון הפריפריה אסון לאומי מועד לפורענות. הוא מציע להשקיע משאבים לאומיים רבים ככל האפשר בפריפריה ולהעניק תמריצים נדיבים לפיזור האוכלוסייה. בדברי הסיכום הוא כותב:

בעקבות התכנסות היהודים לתל אביב רבתי נותרת בשוליים של ישראל אוכלוסייה יהודית חלשה ומתבגרת ולצדה אוכלוסייה ערבית גדלה ומתפתחת... אם תמשיך האוכלוסייה היהודית בגוש דן רבתי לגדול, היא תהיה עיר-מדינה ללא עורף לוגיסטי, ללא ריאות ירוקות, ללא מרחב פיתוח, וחשופה לחדירות ולפליגועים. התוצאות יהיו הרוות אסון... סביב שנת 2020 תימצא ישראל בסכנה קיומית של ממש (עמ' 59).

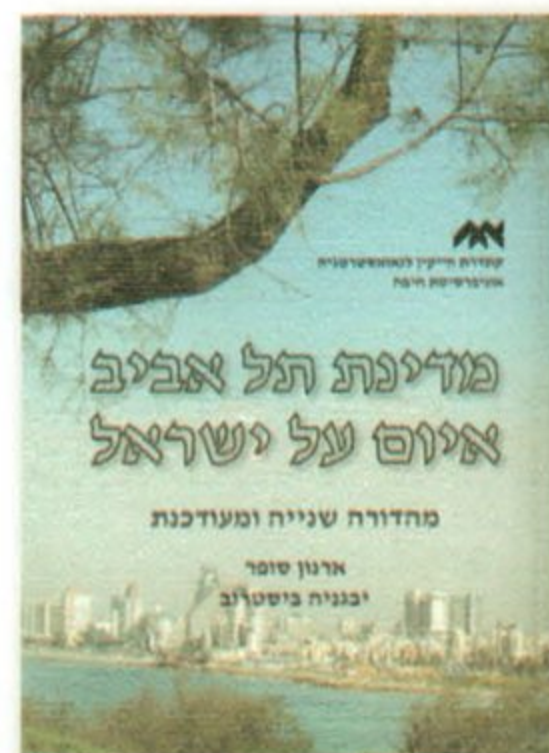
רוב הגאוגרפים, אגב, רואים בדעה זו הגזמה גורפת.

אייל מירון (עורך) מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה דברי הכנס התשיעי

160 עמ' + תקציר באנגלית. הוצאת מגל"ים - עיר דוד.

הכנסים של 'מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה' מתקיימים מדי שנה בחסות המכון הגבוה ללימודי ירושלים (מגל"ים). הם משמשים במה מרכזית להצגת החידושים בחקר ירושלים הקדומה, והיו למוקד משיכה לחוקרים ולציבור הרחב. זהו כיום הכנס הארכיאולוגי הגדול ביותר המתקיים בארץ ומושך מאות מתעניינים.

הרצאות הכנס, הסוקרות בחלקן את החידושים של עונת החפירה החולפת וחלקן מוקדש לעיון מחודש בסוגיות היסטוריות ומקראיות לאור הממצאים החדשים, רואות אור מדי שנה בקובץ מיוחד. לפנינו הכרך השלישי המסכם את הכנס התשיעי, שראה אור בצורה מפוארת. בין המאמרים: ר' רייך וא' שוקרון / תולדות החפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד (1867-2007); ג' ברקאי / עיר דוד; א' מזר / החפירות החדשות בשטח G בעיר דוד; ד' בן עמי וי' צ'חנוביץ' / החפירות בחניון גבעתי; י' זלינגר / חומות הר ציון.

יואב רגב

'סובוטניקים' בגליל גרי הצדק הרוסיים במושבות הגליל

230 עמ'. אחיאסף.

זהו הספר הראשון הסוקר את קורותיהם של גרי הצדק הרוסים, שתקעו יתד במושבות הגליל בראשית המאה העשרים. הגרים, שכונו 'סובוטניקים', עלו לארץ בשלהי המאה התשע-עשרה, מתוך רגש דתי עמוק, ובתמיכתם הנלהבת של 'חובבי ציון' דמויותיהם המרתקות, חזותם יוצאת הדופן, הלהט שהפגינו כלפי הארץ ותושביה היהודים, היותם עובדי אדמה חרוצים המסתפקים במועט ולוחמים אמיצי לב, הותירו חותם בל יימחה בתולדות היישוב העברי המתחדש.

הם התערו בארץ וזכו להערכה רבה. צאצאיהם, שהם היום ישראלים לכל דבר, נושאים בגאווה את עברם. כמו אבותיהם, הם אנשים שורשיים המצטיינים בחזותם, באומץ לבם ובדבקותם לארץ. מהם שממלאים תפקידים בכירים בכוחות הבטחון, כמו סא"ל יוסי קורקין, שנפל בפעולת השיטת בלבנון ב-1997. קדם לו מנחם קורקין, איש יבנאל, שנמנה עם כ"ג יורדי הסירה.

יואב רגב הוא איש ידיעת הארץ המקדיש בשנים האחרונות את כל עתותיו לחקר היישובים הראשונים ובעיקר מושבות העלייה הראשונה. זוהי מלאכה לתפארת של אדם הדבק במשימה בצורה הראויה למלוא ההערכה.

מירב השבחים מגיעים גם ל'הוצאת אחיאסף' המשמשת אכסניה לפרסומים אלו, שלא על מנת לקבל פרס.

מרדכי נאור

בחזרה לרכבת העמק

ספריית יהודה דקל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

רכבת העמק המיתולוגית פעלה במחצית הראשונה של המאה העשרים, והסיעה יהודים, ערבים, תורכים, אנגלים ותיירים. בחוברת, העשויה בטוב טעם, מובא סיפורה של 'רכבת העמק' (1905-1948) על תחנותיה, ציודה, נוסעיה, האגדות שנקשרו לה וזיכרונות של נוסעים תושבי האזור והעובדים. מהלכה האיטי היה לשם דבר, והערבים כינוה, ולא בכדי, 'אתונו של הסולטאן'. מבלי משים נרתמה ה'אתון' התור-רכית ואחר כך הבריטית לשירות הציונות בשימוש היישובים שלאורכה. לאחרונה נחנך מוזיאון צנוע לתולדות הרכבת בכפר יהושע. בתכנית – שיקום הרכבת בקו חיפה עפולה בית שאן ולימים לעמק הירדן, לירדן ולסוריה...

בין הפרקים: רכבת העמק – מציאות או מיתוס; רכבת העמק ותולדותיה; עלייתה ודעיכתה של רכבת העמק בתקופת המנדט; כפר יהושע ותחנת רכבת; קטעי ספרות; זיכרונות ועוד.

התקבלו במערכת

והוא מוגש בשפה בהירה לבני הנעורים (אך הוא מתאים גם לצבור הרחב). החוברת שלפנינו מוקדשת ברובה למפעלות החלוצים בארץ, כמו חלוצי הרפואה והסעד בחברון, חלוצי מפעל 'לודז'יה' והכשרה חלוצית ועל קיבוץ של חוצבי אבנים יהודים בפולין. פרק נרחב במיוחד מוקדש לראשית 'יום האם' בישראל.

מרדכי נאור (עורך). **איש תל-חי זלמן בלחובסקי – פרשת תל-חי לאחר כתשעים שנה**. 192 עמ'. יד בן צבי.

קרב תל-חי בי"א באדר תר"ף (1 במרס 1920) היה, ללא ספק, אחד האירועים המכוננים של 'המדינה שבדרך'. קרוב ל-90 שנה חלפו מאז והפרשה אינה יורדת מסדר היום הלאומי. הקובץ מזכיר נשכחות אך מביא גם חומר חדש.

ז' בלחובסקי היה אחד מלוחמי הקו הראשון בתל-חי והצעיר שבהם. הוא מילא שורה של תפקידים בקרב וטיפל בטרומפלדור הפצוע.

בין פרקי הספר: קרב תל-חי: עדות אישית של ז' בלחובסקי; החיים בתל-חי; טרומפלדור – האיש והאגדה; שימור חצר תל-חי.

דבורה ברגמן. **אשא את לבבי – שירים מאת ר' משה זכות**. 532 עמ'. הוצאת מכון בן צבי, יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים.

בספר מרוכזים לראשונה כל שיריו של משה זכות, רב, מקובל, מחזאי ומחשובי המשוררים העבריים באיטליה. ספר חשוב זה ישמש אבן יסוד לחקר יהדות איטליה במאה ה-17.

המחברת, דבורה ברגמן, היא פרופ' סור אמריטוס מאוניברסיטת בן-גוריון, וחוקרת השירה העברית.

שמואל וזאב ספראי (בהשתתפות חנה ספראי). **משנת ארץ ישראל עם פירוש ספראי – סדר מועד, מסכת עירובין**. 390 עמ'. מכללת ליפשיץ. לפנינו ספר מקורי רב כמות ואיכות הזורה אור על מסכת חשובה זו.

נוגה ראב"ד (אוצרת), מגן חלוץ (מעצב ומפיק). **אשת חיל מי ימצא – דימויי נשים לוחמות בשנות הקמת המדינה**. 126 עמ'. מוזיאון הנגב לאמנות.

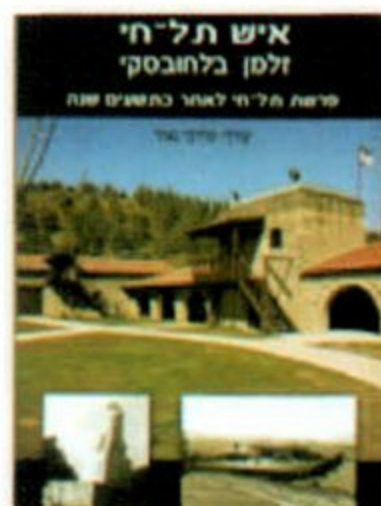
נשים היו חלק ניכר מהכוח הלוחם והמגן שנטל חלק במאבק. התנדבות נשים לצבא הבריטי, חברות משקים שעסקו בהקמת היישובים ובהגנתם ולבסוף גיוס חובה לצה"ל. ברם, עד היום דובר מעט מאוד על תרומתן של הנשים לכוח המגן. תערוכות האמנות שעסקו בתחום התמקדו בדמויות 'החייל', הגבר, הלוחם והנופל על הגנת המולדת. התערוכה מעלה על נס את תרומתן של אותן נשים לוחמות אלמור ניות להקמת המדינה.

עודד נבון (עורך). **מלח הארץ – סדרה למחקרי ים המלח (כרך 3)**. 102 עמ'. הוצאת מגנס.

הסדרה היא יד לחלוצי ים המלח נובו-מייסקי ולנגוצקי, שמילאו תפקיד חשוב בהקמת חברת האשלג. המאמרים המתפרסמים בחוברות מסכמים כנסים על ים המלח הנערכים באזור כל שנה. בין המאמרים בקובץ: התפתחות אגן ים המלח; הברום שבים המלח; חיים בים המלח ועוד.

ראובן גפני (עורך). **עתמול. דו ירחון גיליון 203**. 34 עמ'. יד יצחק בן צבי.

כתב עת יחידאי זה ממשיך לצאת בהתמדה הראויה לציון. רובו ככולו מתמקד בתולדות היישוב לדורותיו,

יובל חמישים לשידורי 'נוף ארצנו' של עזריה אלון

המדור 'נוף ארצנו' חוגג בימים אלה יובל שנים להווֹ-סדו. אין דרך טובה יותר לחוות את האירוע, מאשר להביא דברים בשם אומרם מפי בעל היובל עצמו:

באפריל 1959 פנה אלי מנהל הרדיו של אז, מר ישעיהו ספירו ז"ל, בהצעה להשתתף בניסיון חדש של הרדיו – 'ישראל במבט חטוף': ארבעה אנשים יגישו פינות של חמש דקות, כל אחד בנושא אחר: טבע, ארכאולוגיה, היסטוריה וחיי יומיום. הוצע לי לקבל את פינת הטבע. ב־27 באפריל 1959 שודרה הפינה הראשונה שלי – צבאים, אחריה שחר ביטבתה, קינון דורסים וכן הלאה. במשך השנים נשרו שותפיי לדרך, הפינה שינתה את שמה ל'נוף ארצנו' המשוֹ-דרת פעמיים בכל שבת והגיעה כבר ל־2600 שיחות.

נשאלתי – מניין אני לוקח לי נושאים, ובכן: אנחנו חיים בארץ עשירה וענייה. ענייה בשטח, במים, במשאבי טבע, אך מצטיינת במגוון עשיר של תופעות טבע, במינים רבים

של בעלי חיים וצמחים, בפינות נוף, בהיסטוריה, בתופעות אנושיות ובבעיות של הגנת טבע וסביבה לרוב. האם אני חוזר ומשדר שיחות ישנות? לא. אמנם תופעות הטבע חוזרות על עצמן בכל שנה: אותם הפרחים פורחים, אותם העופות נודדים או מקננים ופינות הנוף נותרות במקומן, אם לא הרסנו אותן. אני חוזר על נושאים, אך כל שיחה על אותו נושא היא חדשה ונכונה לשעתה.

אני מקפיד לדבר עברית ברורה ותקנית, אף שיש מי שרואה בכך שפה ארכאית. אני משתדל לבטא כל מילה ולא להפוך משפט לרצף לא ברור... מביא דברים כפשוטם ואינני מדבר על תופעות טבע שלא חוויתי אותן בעצמי, פרט, כמובן, לאירועים מן העבר, ואני מתאמץ לא לטעות בעובדות. יש הרבה דברים שאני מתפעל מהם, אך אינני מכריז על כך ומשאיר את ההתפעלות למאזינים. אני מכין כל שיחה בהקפדה ואינני מרשה לעצמי להרהר תוך כדי שידור, להיזכר באמצע, להתחרט או לחזור על דברים. לכל שיחה צריך להיות ראש, צריך להיאמר בה משהו, וצריך להיות לה סוף.

למדורנו ערך שימושי להפצת טבע הארץ, על נופיה ותולדותיה, כמו גם מאבקים על שמירת הטבע ועל איכות הסביבה. זכיתי לתמיכה ללא סייג מהחברה להגנת הטבע, רשות הטבע והגנים וקרן קימת לישראל, שדרשו בתוקף לקיים את המדור גם כאשר הנהלת הרדיו חשבה אחרת.

אני חייב הרבה תודות למאזינים – בייחוד למי שמעירים לי הערות, מתקנים לי שגיאות, ולכאלה שמוסרים לי שהאזינו לתכנית או שמזהים אותי על פי הקול. אינני שוכח את מי שעזרו לי בראשית דרכי – בייחוד את עוגניה שמחוני ז"ל ויבדל"א אפרים אבא. תודה מיוחדת לעובדי קול ישראל בתל אביב. כולם, לדורותיהם, עזרו לי, קיבלו אותי בכל הזמנים המשוונים שבהם באתי להקליט שיחות ולא ניסו להסביר לי שיש דרכים מקובלות להזמין תור. הם גם המאזינים הראשונים לשיחות, ומבקרים אותן. אוי לי אם אשעמם את הטכנאי! מכיוון שכל שיחה מתנהלת בין שניים בלבד – הטכנאי היושב מעבר למסך וביני, אני אומר לכל מאזין כי הוא יכול לראות כל שיחה כאילו היא מיועדת לו. המדור חוגג, אבל עדיין אינני אומר שלום. עד מתי? ימים יגידו.

עזריה נושא דברים בטקס קבלת פרס 'מיקרופון הזהב' במלאת חמישים שנה לתכנית, באירוע חגיגי שנערך בסינימטק בירושלים ב־19 במאי 2009

האם גוכלו לזהות?

א

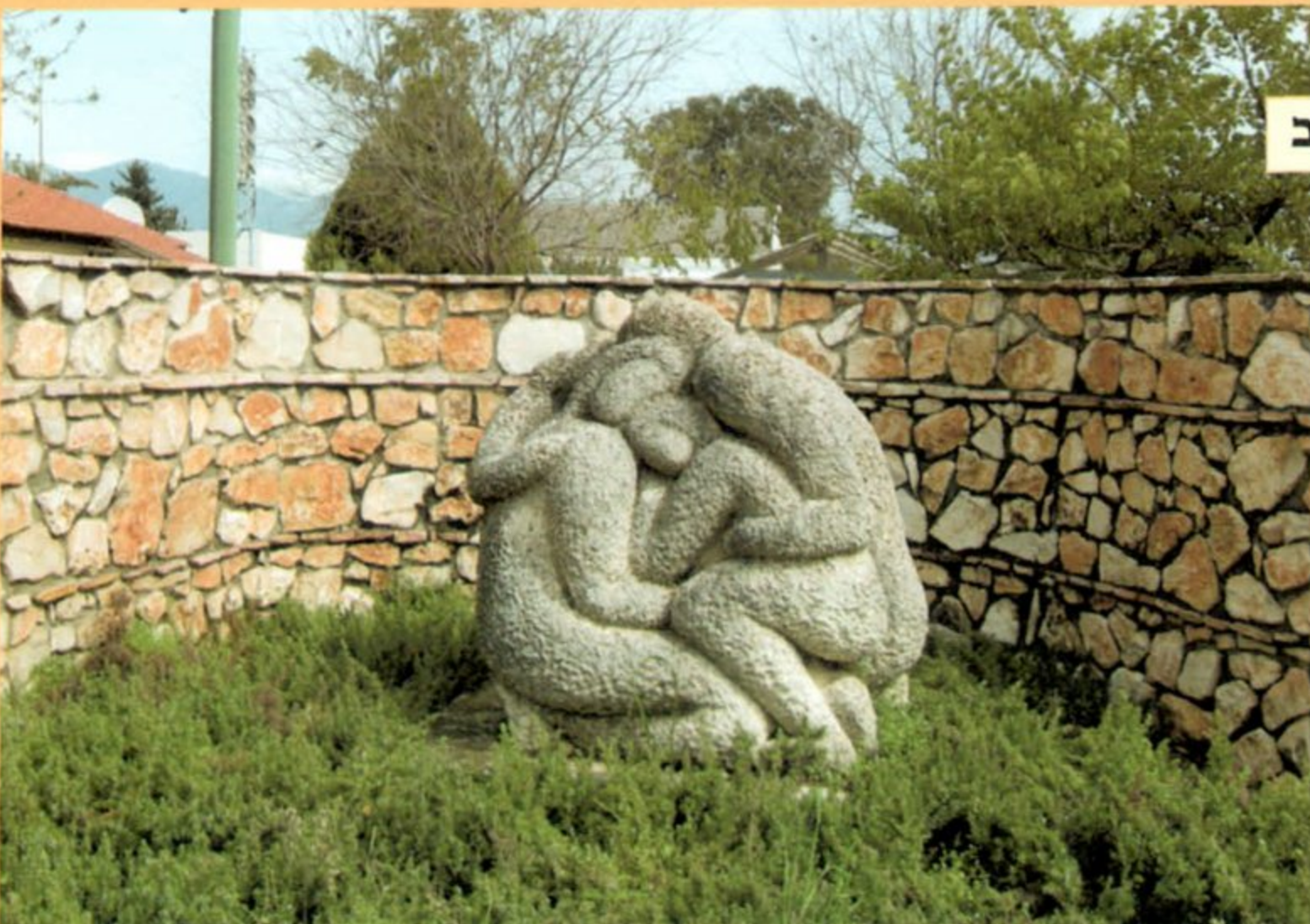
לפניכם שתי
תמונות: האחת
מימים עברו
והשנייה שייכת
לימינו.

א. האם תוכלו
לזהות את המקום
והשנה?

ב. היכן נמצא
הפסל, מה
משמעותו ומי היא
הפסלת?

3 פרסי ספרים יוגרלו
בין המזהים נכונה.

ב

פטרון הגמולות מיליון 186:

א. חזית הכנסייה הרוסית מריה
מגדלנה על הר הזיתים.

ב. שרידי בית החולים התורכי-
גרמני בניצנה (עוג'ה אל חפיר).

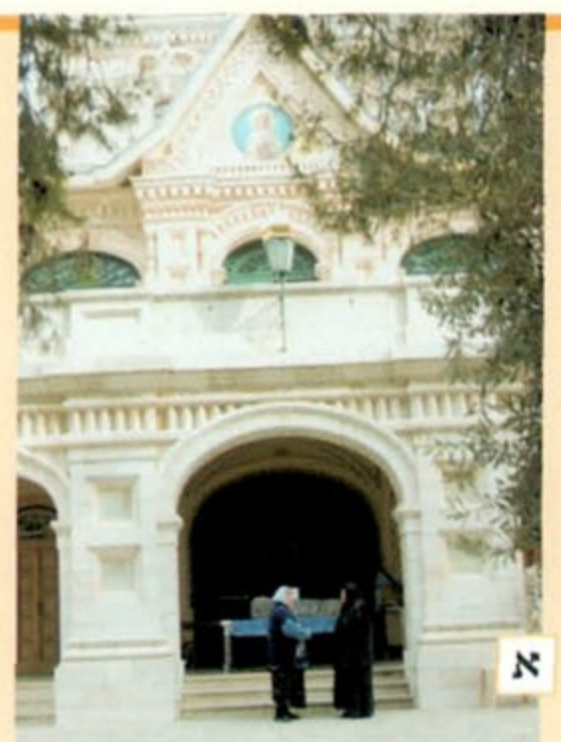
זוכה יחיד בפרס:

איש ידיעת הארץ הוותיק, רמי
אהרונז מראשון לציון (פתרון מלא
ומפורט ראוי לציון).

ב

א

השבוע ארץ ישראל מס' 13 / אלי שילר

9		8	7	6	5		4	3	2	1
				12		11			10	
	17				16		15			14
								19		18
	23					22			21	20
		27		26			25			24
					30				29	28
	31									
37	36		35			34				33
										32
	40			39						38
			43			42				41
			47		46		45		44	
					49					48

7. יישוב במערב השומרון סמוך לצומת עירון.
8. עיר בצפון צרפת, לפנים עיר חשובה בממלכת הפרנקים.
9. קיבוץ בעמק בית שאן.
11. כיהן כרב הראשי לישראל במשך שנים ארוכות.
14. רחום.
16. נטע.
17. סופר ידוע ('נוצות', 'חבלים').
19. מושב העובדים השני בארץ.
21. ממפקדי המשטרה הראשונים.
25. גיל חופה.
26. טול, קח.
27. נהר וחבל תעשייתי בגרמניה.
28. מגזין נפוץ לטיולים ולתיירות.
30. כנסיה ידועה בפריס. נקראת ע"ש אישה נוצריה שמוצאה מארץ ישראל.
31. חודש עברי.
33. שקט מוחלט.
34. עיטור גבוה בצה"ל.
37. כוחות נפש ואווירה המסייעים לשלמות היצירה.
39. הר געש שכיסה את פומפיי והרקלנום.
43. ההר הקוסמי שבלב היקום במיתולוגיה ההינדית.
44. הכין בצק.
45. נהר במזרח וילס ומערב אנגליה, המצטיין בנופיו המרשימים.
47. נח, נפש.

מאוזן:

1. הסכם רגיעה זמני.
5. שכונה בחיפה.
10. הר, עיירה ותופעה גאולוגית נדירה קשורים בשמו.
12. סופר וחוקר א"י ופניקיה ממוצא צרפתי. ביקר בגליל ב-1861.
13. כינוי לכוח הטומאה הראשוני (בקבלה).
15. עץ נוי ובר. נטוע לעתים במקומות קדושים.
17. מילת בקשה.
18. תואר הולנדי.
19. כינוי פיוטי לעם היושב בציון.
20. דמות מקראית, שהאגדה מפליאה בתיאור יופיה.
22. אוניברסיטה בארה"ב.
23. ראשיתו של כל רומן.
24. ממפעלי החשמל הראשונים בארץ (1928).
26. על שמו עיר מקראית ידועה.
29. אחד החושים.
30. תעודות מצריות קדומות המזכירות את ערי כנען ושליטיה.
32. מכשיר עינויים קדום.

מאונך:

1. בירת וייטנאם (כ"מ).
2. הסבר שלא בדרך הפשט.
3. ישן.
4. מרכז השכלה יהודי ומקום עלייה לרגל באוקראינה.
6. סייר במקום.

פתרון לשבוע מס' 12

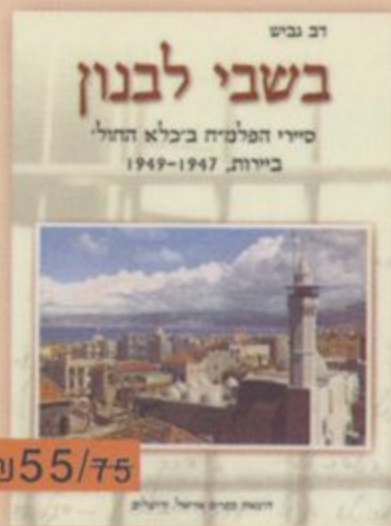
ש ⁷		ב ⁶	ג	ד ⁵		ה	ו ⁴	ז ³	ח ²	ט ¹																			
ו ¹¹		י ¹⁰		כ ⁹			ל	מ	נ	ס																			
ש ¹⁶			נ ¹⁵	ו	ז ¹⁴		ב ¹³			ה																			
נ			ס ²⁰	ו	ד	ר	ו	ה ¹⁹		צ ¹⁸																			
ה ²⁵		נ ²⁴			ו	צ ²³		א ²²		ה																			
				ד ²⁸				י ²⁷		ק ²⁶																			
ה		ח	ד	א			ה																						
ד ³¹			ר	א	ו	ד ³⁰			ב	ר	ג ²⁹																		
ר			י ³⁴			מ ³³				מ	ר	ש ³²																	
ו		ב ³⁹			ט ³⁸	י	צ ³⁷		ו	נ ³⁶																			
מ		ב ⁴⁴		ו ⁴³	ו	ד	י	ב	ס ⁴²			צ ⁴¹																	
ה			ו ⁴⁹	ד	א ⁴⁸			ל ⁴⁷		ו		ה ⁴⁶																	
						פ ⁵¹		צ		ל		ח		נ ⁵⁰															
			ת	ו	ר	ו																							

פתרו נכונה וזכו בפרסים:

ישי בן פזי, קרני שומרון (פרס ראשון); ד"ר שמעון אביבי, כפר סבא; עודד תבור, כוכב יאיר.

פרס בעל ערך ועוז לני ספרים יוגרלם בין הסותרים נכונה

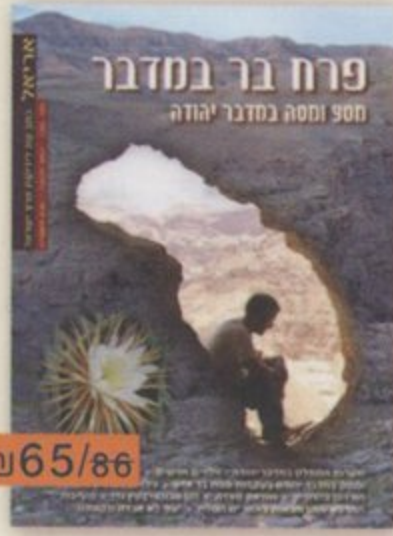
בשבי לבנון / דב גביש
באוקטובר 1947, יצאה חוליית חברי פלמ"ח לסיור בגבול לבנון, נתקלה במארב ונשבתה, אנשיה נשפטו ונדונו למאסר ממושך. סיפור שביים מתפ"רסם כאן לראשונה, בתיאור מרתק, מאז שנתפסו ועד לשחרורם במרס 1949, בתום מלחמת העצמאות.

תולדות כוח המגן וצה"ל במוזיאונים של משרד הביטחון
המוזיאונים של משרד הביטחון, מצטיינים בטיפוחם ובעיצובם ומושכים קהל רב. בין המוזיאונים: מוזיאון השומר בכפר גלעדי, מוזיאון אסירי המחתרות בעכו, 'בית הגדודים' באביחיל, מוזיאון הפלמ"ח בתל אביב ועוד.
48 עמ' בצבעים מלאים ועיצוב מרהיב.

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה מס' 3
ספר רב כמות ואיכות, 'המילה האחרונה' על מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, פרי עטם של טובי החוקרים והכותבים: גבי ברקאי, רוני רייך, אילת מזר ועוד.
הוצאת מכון מגלי"ם.

פרח בר במדבר
מסע ומסה במדבר יהודה אריאל 186
חוברת רבת ייחוד זו מוקדשת למדבר יהודה, מהיבטים פחות ידועים: מערות מפלט במדבר יהודה; בעקבות פ' בר אדון במדבר יהודה; גילויים חדשים בהרודיון; הגן הבוטני בעין גדי; מעיינות המרפא באזור ים המלח, ועוד.

40 שנה בירושלים
בספר שפע של מאמרים חד-שניים שנכתבו בידי טובי המומחים והכותבים על ירושלים. שילוב של ספר מחקרי ואלבום צבעוני מפואר ורב היקף. הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל.

הפריהסטוריה של ארץ ישראל
פרופ' עופר בר יוסף ופרופ' יוסף גרפינקל
ספר מושקע ורב היקף, המביא באופן מלא ועדכני את תולדות האדם מהתקופות הקדומות ביותר ועד להמצאת הכתב לפני כ-5,500 שנה. הספר, שנכתב בידי שני חוקרים ישראלים בעלי שם עולמי בתחומם, מכיל קרוב ל-400 עמ', וכמספר הזה תמונות צבע.

מפת העיר העתיקה
לראשונה אי פעם מוצעת מפה הכוללת את כל רחובות העיר העתיקה וסמטאותיה מכותבות באופן ברור ושיטתי (70x70 ס"מ בערך). מהצד השני: מפה מפורטת של הרובע היהודי על כל בנייניו. להכנת המפה, המבוססת על צילום אוויר, הוקדשו שנים של עבודה.

קמיעות ברפואה העממית בקרב הבדואים בנגב
אסף ששון בר צבי
תיאור ייחודי של קמיעות שנאספו בידי ששון בר צבי במשך שנים ארוכות והוצגו בתערוכה במוזיאון ג'ו אלון לתרבות הבדואים בנגב. בחוברת, שהיא קטלוג לתערוכה, 40 עמ' והסברים גם באנגלית ובערבית. 16 לוחות צבע.

זכרונות לבן ירושלים
יהושע ילין
זהו אחד הספרים הידועים בעברית, על ירושלים של המאה ה-19. המחבר היה מן הדמויות הבולטות בירושלים, שהצטיין בנטייה לחדשנות ומרידה במוסכמות. הספר נושא אופי אוטוביוגרפי, ומתאר בצורה בלתי אמצעית את השנים הגורליות בקורות ירושלים, שעיצבו את אופיה בזמן החדש.
הספר הופיע עתה בהדפסה שנייה - מחודשת.

ארמון המלך דוד
אילת מזר
תיאור ראשון של הממצאים באזור שבין העיר הקדומה והר המוריה. במקום בניין רב ממדים שזוהה בידי החופרת כארמון המלך דוד (שמו"ב). לממצאים חשיבות רבה להכרת ההיסטוריה הקדומה של ירושלים.

מסע תענוגות לארץ הקודש
מרק טווין
ספרו ה'קלאסי' ונוסף ההומור של מרק טווין על ארץ ישראל במאה ה-19. תורגם עתה מחדש, וראה אור בהוצאת מחברות לספרות.
מחיר גרסה קודמת (בהוצאת 'אריאל') - 40 ₪ (56 ₪)

נגוהות זהב על ירושלים
אריאל 185
חוברת איכותית שבמרכזה צלמת ששהתה על גג כיפת הסלע במשך תשעה חודשים, ותיעדה לא רק את מלאכת השיקום והחלפת הכיפה, אלא סדרת נופים מדהימים של ירושלים הנראים רק משם. בין המאמרים האחרים: חידוש טחנת הרוח במשכנות שאננים; הנצחת נשים בישראל, ועוד.

